

IZRAEL

MLADA DRŽAVA IZMEĐU TRADICIONALIZMA I MODERNOG RAZVOJA

HRVOJE GROFELNIK

UVOD

Stvorena kao židovska domovina 1948. godine, Izrael je mala država sa slojevitom, svjetski poznatom poviješću, koja uključuje tri najveće svjetske religije, i neizvjesnom budućnošću. Njezin razvoj, prošlost i suvremena prostorna stvarnost obilježeni su brojnim proturječnostima. S jedne strane, šire područje suvremenog Izraela baštini najstariju urbanu civilizaciju u svjetskoj povijesti (Jerihon, arap. Ariha, u zapadnom dijelu doline rijeke Jordan, oko < 8000), njezin suvremeni razvoj opterećuju jake religijske tendencije duboko ukorijenjene u prošlost, dok istovremeno gradi moderne urbane aglomeracije i slijedi korak zapadne civilizacije. Da u tome i uspijeva, svjedoči činjenica da se civilni, demokratski politički sustav uspio održati u tijeku proteklih 50-ak godina, unatoč nizu ratova s neprijateljski nastrojenim arapskim susjedima.

OSNOVE POLITIČKO- TERITORIJALNOG RAZVOJA IZRAELA

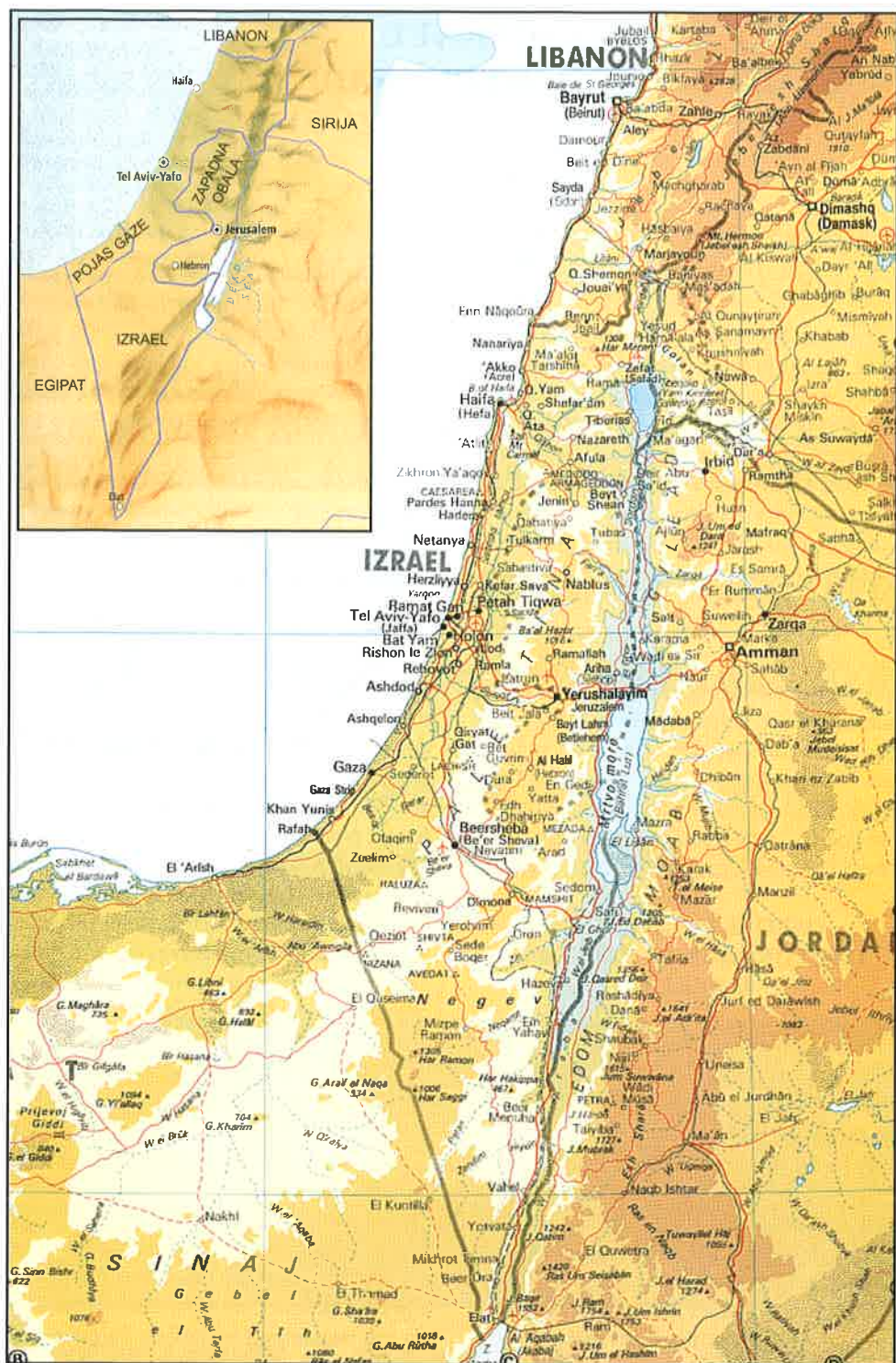
Da bi se razumjeli uvjeti nastanka i razvoja države Izrael, potrebno je podsjetiti na nekoliko ključnih događaja iz židovske povijesti. To se, prije svega, odnosi na naseljavanje semitskog naroda Izraelaca (12 plemena) iz Mezopotamije na područje današnje Palestine prije oko 4 000 godina (između 1900. i 1700. pr. Kr.), odnosno stvaranje države (oko 1020. pr. Kr.). Drugo je početak raseljavanja (raspršenja ili dijaspora) Židova nakon raspada i uništenja države od 4. st. pr. Kr. Treće je ponovno osnivanje samostal-

ne države (Judeja, 143. pr. Kr.), njezin gubitak (od 63. pr. Kr. rimska provincija Judeja) i raseljavanja Židova nakon neuspjelih pobuna protiv Rima (66.-70. i 132.-135.) po čitavom Rimskom Carstvu. Četvrto je uspon *cionizma*¹ u 19. st. koji zagovara židovsku domovinu u Palestini kao rješenje za stoljetno progonstvo, peto, holokaust (opći pokolj) koji je pojačao argumente za teritorijalnom neovisnošću, i šesto, proglašenje države Izrael u svibnju 1948., što je dovelo do emigracije brojnih palestinskih Arapa.

Kada je u prvoj polovici 19. st. Europu zahvatio val novih ideja izazvanih Francuskom revolucijom, smatralo se da će židovski problem biti riješen političkom emancipacijom te kulturnom i društvenom asimilacijom Židova. Do toga je, međutim, došlo samo u zapadnoj i donekle Srednjoj Europi, dok je na europskom Istoku emancipacija Židove jedva dodirnula (organizirani u geta za ruskog carskog režima). Taj je problem osobito postao aktualan kad su se u Njemačkoj u drugoj polovici 19. st. pojavile nacionalističke organizacije i stranke s antisemitskim programima. To se kobno odrazilo i u Rusiji, gdje nastaju teški progoni židovskog stanovništva. Otuda nije slučajno što su preteče cionizma upravo među ruskim Židovima, odnosno što su prvi židovski useljenici u Palestinu, već od 1882. godine, iz Rusije.

Za vrijeme prvoga svjetskog rata države Antante dogovorile su se o podjeli raspadajućeg Otomanskog Carstva. Velika Britanija je 1917. izdala Balfourovu deklaraciju, kojom je obećavala "osnivanje židovske države u Palestini" i od Lige naroda 1920. dobila privremenu upravu nad mandatnim teritorijem Palestine. Zbog

¹ *Cionizam* (po brdu Cion ili Sion kod Jeruzalema, na kojem je bio izgrađen jeruzalemski hram; u prenesenom smislu Cion je sam Jeruzalem kao političko, vjersko i kulturno središte Židova), židovski nacionalistički pokret koji nastoji okupiti Židove u neovisnoj židovskoj državi. Nakon osnivanja države Izrael (1948), pretvara se u pokret za njenu međunarodnu afirmaciju i izgradnju te za taj cilj nastoji idejno i materijalno okupiti Židove širom svijeta.

Sl. 1. - Pregledna karta Izraela sa okupiranim područjima (od 1967.) Gaze i Zapadne obale (danas pod Palestinskom autonomnom upravom)

Izvor: za veliku sliku - Atlas svijeta za školu i dom, za malu sliku - Geographica, Atlas of the World

nacističkoga progona Židova u Europi, 30-ih godina jako se pojačalo njihovo doseljavanje u Palestinu, što je aktiviralo pobunu Palestinaca, koji su zahtijevali ograničenje doseljavanja.

Nakon holokausta od 1939. do 1945. godine, u kojem je prema procjeni smrtno stradalo oko 5,7 milijuna Židova, što se može usporediti s egzekucijom čitave današnje populacije Izraela, u međunarodnoj je zajednici sve više sazrijevala ideja o potrebi da se stvori posebna židovska država. Velika Britanija je 1947. rješavanje židovskog pitanja prebacila OUN-u, koji je 29. 11. 1947. Palestinu podijelio na arapsku i židovsku državu, a Jeruzalem stavio pod međunarodni nadzor. Palestinci i arapske države podjelu su odbacili. Židovi su plan prihvatili i 14. 5. 1948. proglasili Državu Izrael (hebr. *Medinat Yisra'el*, arap. *Dawlat Isrâ'il*). Tako su, nakon gotovo dvije tisuće godina (od 63. pr. Kr.), ponovno stvorili svoju državu na području "koje im je Bog davno prije obećao". To je jedna od važnih činjenica koja pokreće današnji Izrael. Za Židove je ona više od skupine institucija, to je "san Bogom dan i ljudskim rukama stvoren" u tijeku posljednjih 50-tak godina. Vjera, entuzijazam, ali naravno i novčana sredstva dobivena od mnogobrojne i dobrostojeće "emigracije" omogućili su da se formira današnja moderna država kojoj mogu zavidjeti mnogi njezini susjedi, ali i ne samo oni.

Imigracija židovskog stanovništva kao čimbenik stvaranja države Izrael

Uz prikazana političko-geografska zbivanja, nastanak i razvoj države Izrael najuže su

uzročno-posljedično povezani s imigracijom židovskog stanovništva na područje svoje povijesne domovine. Kao što je prethodno spomenuto, prvo doseljavanje Židova u Palestinu potaknuto je rastućim antisemitizmom i progonom Židova krajem prošlog stoljeća u Europi. Tako su prvi doseljenici došli iz Rusije već 1882, osnovavši blizu Jaffe naselje Rišonle Cion. Neposredno nakon toga, 1884. skupina mladih Židova osnovala je društvo *Hovevei Sion* (Miljenici Siona), od kada počinje sustavno poticanje doseljavanja Židova iz dijasopore u "obećanu zemlju".

Prema procjeni, 1880. godine u Palestini je živjelo svega oko 24 000 Židova, pri čemu ih je više od 500 bilo okupljeno samo u nekoliko najvećih naselja (Jerusalem, Safad, Tiberias, Haifa, Hebron i Jaffa). Zahvaljujući prije svega imigraciji, do 1914. njihov se broj povećao na oko 85 000 stanovnika, što je činilo tek oko 12% tadašnjeg stanovništva Palestine (velika većina od oko 700 000 žitelja bili su Arapi, dok su manjinu činili Druzi² i kršćani).

Do znatnijeg doseljavanja Židova došlo je na kraju 19. i na početku 20. stoljeća. U prvom imigracijskom valu, do 1895. naseljeno je primorje, a u drugom, do 1911. unutrašnjost. Pritom se kao glavne zone kolonizacije mogu izdvojiti tri područja:

1. prostor između Jerusalema i Jafe (današnjeg Tel Aviv);
2. područje južno od današnje Haife (oko grada Hadera), i
3. područje oko Galilejskog jezera (najviše na njegovim zapadnim i južnim obalama).

Osnovu društveno-ekonomske organizacije

² Druzi, narod u južnim dijelovima Sirije i Libanona; oko 180 000 pripadnika. Govore arapskim jezikom. Također i religijska sekta na Srednjem istoku, arapske etničke pripadnosti, proizašla iz šijitskog islama u 11. st. Pretpostavlja se da ih danas ima oko 300 000, od čega više od polovice živi u Siriji, a oko 35 000 u Izraelu, gdje su organizirani kao autonomna vjerska općina s vlastitom upravom i vjerskim sudovima.

³ kibuc (*kibbutzim*) je zajedničko naselje, originalno orijentirano na poljodjelsku djelatnost, ali od 1960-tih u njega počinje ulaziti i laka industrija. Osnovne karakteristike kibuca su zajednički rad, zajednički kapital, zajednička sredstva za rad, zajednički odgoj djece... Kao specifičan oblik socio-ekonomskih organizacijskih jedinica izvorno su vezane za židovske zajednice u Latinskoj Americi, a do danas su se zadržale još samo u Izraelu. Najjednostavnije ih je opisati kao kolektivne farme koje funkcioniraju na bazi komune. Kibuci su se od svojih početaka do danas mijenjali, a služili su ne samo kao sredstvo agrarnog razvitka već i kao sredstvo zaposjedanja određenog prostora. Zbog toga su mnogi kibuci planski formirani na agramo teško obradivim terenima i sigurnosno opasnim područjima. Zbog takvih njihovih značajki, ljudi odrasli u kibucima u izraelskom su društvu donedavno imali poseban status (elita nacionalno ugroženog društva). Zbog izmijenjenih geopolitičkih okolnosti, poboljšanja standarda života u kibucima, ali i gubljenja snage političke desnice u Izraelu, takav se status s vremenom izgubio. Krajem 1980-ih godina u Izraelu je postojalo 265 kibuca sa 125 700 ljudi podijeljenih u pet federacija kibuca.

Tab. 1. Pulsiranje doseljavanja Židova na područje današnjeg Izraela u razdoblju 1904.-1993.

Razdoblje	Broj doseljenika
1904.-1914.	35-40 000
1919.-1948. (14.5.)	482 000
1948.(15.5.)-1951.	607 000
1952.-1960.	297 000
1961.-1970.	385 000
1971.-1980.	329 000
1981.-1993.	662 000
Ukupno	2 800 000

tadašnjih židovskih doseljenika u Palestinu činili su kibuci³ i mošavi⁴. Prvi kibuc osnovan je 1909. u unutrašnjosti zemlje, kod Galilejskog jezera. Zvao se Degana, a do danas se razvio u veće naselje na prometnom križistu Galileja - Golan. Slično je i prvi mošav osnovan 1921. u Jezreelonskoj nizini, koja spaja dolinu Jordana s obalnom ravnicom kod Haife.

S promjenljivim intenzitetom, doseljavanje Židova u Palestinu, odnosno Izrael nastavilo se do najnovijeg razdoblja (tab. 1).

Za razvoj novoutemeljene države posebno značenje ima podatak da je samo u prve tri godine njezina postojanja, iz različitih zemalja Europe i Azije imigriralo više od 600 000 stanovnika (tab. 2).

Važna značajka židovske imigracije njezina je organiziranost i masovnost. Od nastanka samostalne države imigracija je organizirana po pojedinim zemljama iz kojih su pristizali doseljenici. Osobit primjer tako organizirano provedenog useljavanja jesu: "operacija orlova krila" u tijeku koje je od 1947. do jeseni 1949. doseljena gotovo čitava židovska zajednica iz Jemena (oko 48 000 ljudi) i "operacija Ezra i Nehemija" u tijeku koje je 1950.-1951. doseljeno oko 114 000 Židova iz Iraka, što je činilo gotovo 90% tadašnje iračke židovske zajednice. Uz ove, slijedio je i niz organiziranih doseljavanja židovskog stanovništva iz Libije, Maroka, Tunisa, Egipta, Alžira i mnogih europskih zemalja

Tab. 2. Najznačajnije emitivne zemlje useljavanja u Izrael u razdoblju 1948.-1951.

Emitivna država	Broj doseljenika u Izrael
Irak	123 000
Rumunjska	117 000
Poljska	106 000
Jemen	48 000
Bugarska	37 000
Turska	34 000
Libija	30 000
Maroko	28 000
Iran	21 000
Čehoslovačka	18 000
Madžarska	14 000
Tunis	13 000
Ostale zemlje	35 000
Ukupno	624 000

sve do danas.

Zbog razmjerno velikoga broja imigranata trebalo je brzo formirati nova naselja, brojne institucije, infrastrukturu i radna mjesta, što je prouzročilo brzi rast urbanog stanovništva, ali i stvaranja velikog broja kibuca i mošava. Za rješavanje tih problema formirane su posebne državne agencije koje se brinu za smještaj i zapošljavanje novih članova zajednice. Unatoč razmjerno visokoj stopi gospodarskog rasta i organiziranom prihvatu doseljenika, Izrael je trajno suočen s problemom visoke nezaposlenosti. Višak radno aktivnog stanovništva u odnosu prema dinamici otvaranja novih radnih mjesta upravo je temeljni uzrok (*push faktor*) što je posljednjih nekoliko desetljeća došlo do povećanog iseljavanja stanovništva, tako da je od 1975. (od kada je iselilo oko 500 000 ljudi) imigracija manja od emigracije.

Zbog raspada komunističkog sustava, odnosno "istočnog bloka" u Europi, u tijeku 1990-ih godina posebno se povećao val doseljenika iz Istočne Europe. Najizrazitija emitivna država pritom je bio bivši SSSR, iz kojeg je 1970-ih godina doselilo oko 150 000 Židova, a samo u

⁴ mošavi (*moshavim*) su kolektivna agrarna naselja, ustrojena kao zadruge manjih posjednika koje, za razliku od kibuca, karakteriziraju jasno izraženi vlasnički odnosi (obiteljsko i individualno vlasništvo nad kućom, odnosno posjedom). U njima je rad kolektivno organiziran, oruđe se upotrebljava zajednički, a zajednička je i prodaja... Ostvareni profit se dijeli na nositelje vlasništva. Razvojem mošava došlo se do dva tipa naselja: 1) *mošavi ovadim*, s jasno izraženim vlasništvom, 2) *mošavi shitufim* koji su po svojem ustroju bliži ideji kibuca. Iako nikada nisu postigli "kultni" status kao kibuci, ta specifična socio-ekonomska organizacijska jedinica zadržala se do najnovijeg vremena. Tako je 1986. godine u 405 ovadim i 43 shitufim mošava ukupno živjelo 156 700 stanovnika podijeljenih u osam federacija.

razdoblju 1989.-1993. bilo je zabilježeno čak oko 530 000 imigranata u Izrael. Uz priljev s istoka Europe nastavio se organizirani dolazak i iz ostalih područja. Tako je "operacijom Solomon" samo u jednom danu 1991. godine iz Sudana u Izrael preseljeno oko 15 000 Židova. Rezultat takve politike je prosječan godišnji mehanički priljev od gotovo 80 000 stanovnika (tab. 3).

Tab. 3. Recentna imigracija Židova u državu Izrael

Godina	Doseljenici
1992.	77 057
1993.	76 805
1994.	79 844

Povećani val priljeva doseljenika od početka 1990.-ih godina uzrok je da je u posljednjem desetljeću imigracija u Izrael ponovo veća od emigracije, što potvrđuje i neto stopa migracije za 1996. godinu od 9,5%.

Arapsko-izraelski sukob

Pojačano doseljavanje Židova na područje Palestine pod utjecajem nacističkih progona u Europi od početka 1930-ih godina aktiviralo je pobunu domicilnog palestinskog stanovništva, koje je zahtijevalo da se doseljavanje ograniči. Nakon židovskog proglašenja neovisne države Izrael došlo je do otvorenog sukoba između nove države i njezinih arapskih susjeda. Arapske su države združenim snagama napale Izrael (1. arapsko-izraelski rat, 1948./49.), ali su bile poražene. Izrael je sebi tom prilikom pruključio zapadni dio Jeruzalema i neka susjedna područja, a iz njega je u susjedne države izbjeglo gotovo 600 000 Palestinaca. Njihovo pravo, odnosno trajna težnja za povratkom i danas predstavlja kamen spoticanja u međunarodnim odnosima oko toga područja.

Unatoč formalnom primirju, u tijeku 1950-ih godina smjenjivali su se upadi palestinskih komandos u izraelski teritorij, kao i izraelske osvetničke akcije. Palestince je vojno podupirao Egipat, koji je 1949. zauzeo područje Gaze, zatvorio ulaz u Akabski zaljev i zabranio Izraelu korištenje Sueskog kanala. Nakon njegove nacionalizacije (1956), Izrael je zauzeo cijeli poluotok Sinaj, dok su područje kanala zauzele

Velika Britanija i Francuska. Uz posredovanje OUN-a izraelske su se jedinice povukle iz Sinaja i Gaze, a tamo su se rasporedile međunarodne mirovne snage (do 1967).

Do najvećih teritorijalnih stečevina Izrael je došao u kratkotrajnom, šestodnevnom ratu s arapskim državama 1967., kada je priključio područje Gaze, Sinaj, Golansku visoravan i Zapadnu obalu rijeke Jordan. Zaposjedanje tih teritorija izazvalo je žestoko opiranje tamošnjih Arapa, to više što su židovski fundamentalisti počeli proširivati svoja naselja i na miješanim područjima. Tako je u svrhu širenja židovskog etnikuma, na okupiranim područjima postupno naseljeno oko 130 000 židovskih doseljenika: oko 110 000 na Zapadnoj obali, oko 12 000 na Golanskoj visoravni i oko 5 000 u pojasu Gaze.

U nastojanju da vrate okupirana područja, 1973. godine Egipat i Sirija napali su izraelske položaje kod Sueskog kanala i na Golanskoj visoravni (Listopadski ili Jomkipurski rat), ali su ih u 18-dnevnom sukobu Izraelci obranili. Rat je završio primirjem koje traje do danas.

Kada je nakon protjerivanja palestinskih gerilaca iz Jordana (1970) vodstvo PLO težište borbe protiv Izraela preselilo u Libanon, Izrael je 1978. zauzeo južni dio Libanona zbog osiguranja od palestinskih napada (stvaranje tzv. "sigurnosne zone"), čime se duboko upleo u libanonski građanski rat (1975.-89). Iste godine počeli su i izraelsko-egipatski pregovori u Camp Davidu (SAD), koji su završili međusobnim potpisivanjem mirovnog sporazuma 1979. u Washingtonu.

Palestinska autonomija

Kao što je prethodno naglašeno, od osnutka Izraela emigriralo je oko 600 000 Palestinaca koji otada žive u susjednim državama (1,39 milijuna u Jordanu, 356 000 u Libanonu, 352 000 u Siriji, 538 000 na Zapadnoj obali i 732 000 na području Gaze). Velika većina Palestinaca u Izraelu i na okupiranim teritorijima nema državljanstva. Nemogućnost da ostvari svoje političke ciljeve vojnim putem, s jedne, i zaknutost za temeljna građanska prava, s druge strane, uzrokovali su da je PLO 1987. počeo tzv. *intifadu*, neprekidni otpor Palestinaca izraelskoj

okupaciji. Palestinski otpor na okupiranim područjima još se više pojačao nakon odluke Jordana o prijenosu svih ovlasti na Zapadnoj obali na PLO (1988).

Godine 1991. u Madridu je počela međunarodna mirovna konferencija o Bliskom istoku, u kojoj je sudjelovao i PLO. Njezin je rezultat Deklaracija o postupnom uvođenju palestinske samouprave (Washington, 1993.) i sporazum o djelomičnoj autonomiji Palestinaca na području Gaze i u Jerihonu (Arihi) (Kairo, 1994.). Iste godine Izrael je nakon 27 godina okupacije prepustio Palestinskoj autonomnoj upravi (PAU) sve ovlasti nad gradom Jerihonom na Zapadnoj obali, te nad područjima Gaze.

Sl. 2. - Prožimanje tradicionalnog načina života i suvremene mehanizacije na Zapadnoj obali

Sljedeće, 1995. godine u Washingtonu je potpisan Sporazum o proširenju palestinske autonomije na čitavu Zapadnu obalu, čime je formalno završila 28-godišnja izraelska okupacija. Posredovanjem SAD-a, Izrael i PLO su 1998. potpisali novi prijelazni sporazum, prema kojem se Izrael povukao s još 13% teritorija na Zapadnoj obali i neće više graditi nova naselja, a Palestinci su iz osnivačke povelje PLO izbacili odredbu o uništenju Izraela. Mirovni se proces i dalje nastavlja.

STANOVNIŠTVO I NASELJENOST

Prema procjeni, u vrijeme osnutka Izraela, 1948. godine, na tom području živjelo je oko 1 500 000 stanovnika, od čega oko 800 000 Arapa i oko 700 000 Židova. Od tada se broj stanovnika povećao za gotovo 4 puta (tab. 4).

Tab. 4. Kretanje broja stanovnika Izraela (bez Palestinskog Autonomnog Područja) 1961.-1998.

Godina	Broj stanovnika
1961.	2 200 000
1967.	2 650 000
1972.	3 100 000
1977.	3 600 000
1988.	4 500 000
1994.	5 200 000
1998.	5 740 000

S obzirom na to da se svjetska populacija Židova procjenjuje na oko 15 milijuna pripadnika, proizlazi da ih je krajem 1990-ih oko 38% bilo okupljeno u matičnoj nacionalnoj državi.

Oko dvije trećine demografskog porasta rezultat je doseljavanja Židova (od 1948. do 1990. doselilo ih se oko 2,03 milijuna), a jedna trećina visokoga, konfesionalno/narodnosno izrazito diferenciranog prirodnog prirasta stanovništva (tab. 5).

Danas u Izraelu živi samo oko 2 800 000 stanovnika rođenih u toj državi, što čini manje od 50% ukupnog stanovništva države. Ovako velik broj i udio imigranata od samog je početka postojanja države prouzročio mnogobrojne probleme, jer između njih postoje velike kulturne i socijalne razlike. Među doseljenicima se razlikuju četiri osnovne socio-kulturne skupine: Aškenazi, sefardski Židovi, orijentalni Židovi i etiopski Židovi (Fališi). Aškenazi potječu iz Europe, Amerike, Južne Afrike i Australije; nositelji su prozapadne orijentacije i u prosjeku su obrazovaniji i bogatiji od ostalih. Sefardski Židovi potomci su Židova protjeranih s Pirenejskog poluotoka u 15. st., a doselili su se iz Južne Europe, Sjeverne Afrike i Amerike. Orijentalni Židovi doselili su se iz muslimanskih zemalja odmah poslije osnutka države, dok su se etiopski Židovi preselili nakon teške gladi 1974. godine. Koliko god pripadali istom

Tab. 5. Prosječan prirodni priraštaj triju najznačajnijih konfesionalnih (narodnosnih) zajednica Izraela 1997. godine

Izrael (ukupno)	15,9‰
Židovi	13,0‰
Kršćani	18,0‰
Muslimani	30,0‰

narodu, kulturno-civilizacijske razlike među tim skupinama tako su velike da im je nužna kulturna reintegracija u okviru vlastite nacionalne države.

Odnos površine od 20 320 km² (bez okupiranoga teritorija) i broja stanovnika (5 740 000 st. 1998.) pokazuje opću relativnu gustoću naseljenosti od 282,5 st./km². Naseljenost je, međutim, izrazito neravnomjerno raspoređena, od gotovo nenaselejenih južnih dijelova (pustinja Negev), gdje obitavaju tek malobrojni beduini koji govore arapski, do Šaronske ravnice, između Tel Aviva i Haife, u kojoj je okupljeno oko 65% stanovništva Izraela.

Geografski je posebno indikativan podatak da više od 90% stanovništva Izraela živi u gradovima, što znači da je po stupnju urbanizacije na razini najrazvijenijih europskih zemalja. Stanovništvo je djelomično koncentrirano u starijim gradovima s odvojenim židovskim i muslimanskim četvrtima (npr. Jeruzalem), a djelomično u novoosnovanim gradovima. To se odnosi i na planski podignute nove židovske gradove na okupiranim područjima Zapadne obale i Gaze, što je danas velika smetnja pri rješavanju izraelsko-palestinskog spora.

Budući da su gradovi nositelji složenijeg razvoja i žarišta socio-geografskog probražaja svoje okolice, takvom stupnju urbanizacije odgovara i socio-ekonomska struktura primjerena tercijskom društvu (tab. 6).

Tab. 6. Udio aktivnog stanovništva Izraela u glavnim sektorima gospodarskih djelatnosti 1996.

Sektor djelatnosti	Udio zaposlenih (%)
I	3
II	28
III	36
IV	33

Sukladno tome oko 70% aktivnog stanovništva Izraela angažirano je u djelatnostima tercijskog i kvartarnog sektora, koje s približno jednakim udjelom sudjeluju i u strukturi ostvarenog BNP-a zemlje.

S obzirom na funkciju svojevrstnog "religijskog čvora" Svijeta, kao i značenje religijske svijesti za suvremenu prostornu stvarnost toga područja, posebnu pozornost zaslužuje konfesionalni sastav stanovništva Izraela (tab. 7).

Tab. 7. Religijski sastav stanovništva Izraela (%)

Židovi	83
Muslimani	14
Kršćani (cca 80% Arapi)	2
Druzi	1

Očito je, dakle, da je Izrael umnogome izgradio značajke multikonfesionalne zemlje, što je izrazito bio u vrijeme proglašenja države. Promjena narodnosnog sastava od 1948. (izbjeg većine Palestinaca, doseljavanje Židova) na odgovarajući se način odrazila i na religijsku strukturu njezina stanovništva, tako da danas više od tri četvrtine stanovništva zemlje čine pripadnici židovske vjeroispovijedi.

REGIONALNA STRUKTURA IZRAELA

Na prvom stupnju fizionomske regionalizacije Izraela izdvajaju se četiri manje, uvjetno homogene prostorne cjeline: 1. sredozemna obalna ravnica, 2. središnje gorje u unutrašnjosti, 3. jordansko-crvenomorsko područje, i 4. puštinjska zaravan Negeva.

Sredozemna obalna ravnica sastoji se od 180 km duge i do 40 km široke priobalne ravnice izgrađenih od tercijskih i kvartarnih nanosa. Kod Haife je presijeca niski vapnenački greben Carmel (528 m) koji razdvaja 5-20 km široku Šaronsku ravnicu između Tel Aviva i Haife, na jugu, i Ezrelonsku ravnicu, sjeverno od Haife. Cijeli taj priobalni pojas karakterizira izrazita sredozemna (suptropska) klima, s razmjerno malom količinom padalina (prosječno od 500 mm na jugu do oko 800 mm na sjeveru) i naglašenim nedostatkom vode u vegetacijskom razdoblju (mediteranski režim). Oskudica vode nadomješta se transportom cjevovodima iz Galilejskog jezera (Kinneretsko-negevski akvedukt), odnosno navodnjavanjem rijekama (Qishon, Soreq i Sarida). Zahvaljujući povoljnoj klimi i navodnjavanju, obalna ravnica središte je voćarske proizvodnje Izraela. Na nju se kod Haife nastavlja Jezreelska nizina, koja povezuje obalnu ravnicu i dolinu Jordana. Zbog dubokih tala na rastresitim aluvijalnim naslagama, u tom ravničarskom prostoru prevladava tržišno orijentirano povrtlarstvo.

Između obalne ravnice na zapadu i

tektonskog jarka s dolinom Jordana i depresijom Mr-vog mora na istoku proteže se nisko (700 – 1000 m n.v.) središnje gorje, građeno od mezozojskih vapnenaca. Dijeli se na Judejsko gorje na jugu, Samarijsko sjeverno od Jeruzalema i Galilejsko sjeverno od Jezreelske nizine. Dominacija karbonatnih naslaga u litološkom sastavu podloge odražava se u prevladavajućoj krškoj hidrografiji, s nizom izdašnih krških vrela u podnožju uzvišenja. Zbog toga to područje ima posebno značenje za suvremeni Izrael, jer trećinu svojih potreba za vodoopskrbu naselja i umjetno natapanje zadovoljava upravo sa Zapadne obale. Vodom je najizdašniji krajnji sjeverni dio Izraela – “planina” Meron (1 208 m, najviši vrh Izraela) i Golanska visoravan, gdje se prosječno godišnje izluči 800 – 1 100 mm padalina po kvadratnom metru. Ta brdska područja karakteriziraju i bogata crna tla, nastala razgradnjom bazaltne podloge, pa se ističu i većim udjelom šumske vegetacije. Istaknutu pojavu u geo-prostornoj strukturi toga dijela države predstavlja i Galilejsko (Genezaretsko ili Tiberijsko) jezero, površine 165 km², dubine

do 48 m i razinom vode na n. v. - 209 m, sa strateškim značenjem za vodoopskrbu i navodnjavanje aridnijih područja na jugozapadu.

Duž istočne granice, od visoravni Golan na sjeveru do Akabskog zaljeva na jugu, pruža se treća velika fizionomski individualizirana prostorna cjelina Izraela. Njezinu okosnicu čini oko 400 kilometara duga i 6-20 kilometara široka udolina, koja predstavlja svjetski poznat primjer tektonskog jarka. Dno te udoline ispunjeno je kvartarnim riječnim nanosima kroz koje u sjevernom dijelu protječe rijeka Jordan, jedina važna stalna tekućica u unutrašnjosti Izraela. Većim dijelom svoga toka teče duž granice između Izraela i Jordana, a samo manjim dijelom kroz Izrael. Utječe u Mrtvo more (-396 m), zapravo slano jezero, površine oko 1 020 km², od čega Izraelu pripada 280 km². Budući da se razina njegove vode nalazi na n. v. - 394 m, to je najdublja depresija na Zemlji. Južno od Mrtvog mora tektonski se jarak dolinom Ghar nastavlja do zaljeva Aqaba (Crveno more), odnosno Eliatskog zaljeva. U njemu, međutim, zbog aridnosti ne postoje stalne tekućice, već samo vadi (Wadi Araba). Zapadna obala (termin se vrlo često upotrebljava u geopolitici, ali tada obuhvaća Samariju i Judeju) ima izražen polupustinjski i pustinjski značaj. Zato su i u tom području česta pojava suhe riječne doline (vadi), a navodnjavanje je slabije razvijeno. Ostaci Jerihona, najstarijega gradskog naselja na Zemlji, na sjeveru Judejske pustinje, u neposrednoj blizini Mrtvog mora, upućuje na vjerojatnost manje aridne (humidnije) klime u vremenu njegova procvata.

U južnom dijelu Izraela prostire se pustinja Negev koja zauzima gotovo 60% površine državnoga teritorija (oko 11 000 km²). Ona je zapravo nastavak sinajskoga pustinjskog ravnjaka, suptropskog područja na kojem se prosječno godišnje izluči manje od 100 mm padalina. Posljednjih nekoliko desetljeća rubni se dijelovi Negeva natapaju i agrotehničkim mjerama privode poljoprivredi. Pritom posebno značenje imaju Kinneretsko-negevski akvedukt, kojim se dovodi voda iz Galilejskog jezera i razvodi do zapadne ravnice i negevske pustinje, te program Jordan – zapadni Negev, kojim se skreće voda iz gornjega toka rijeke Jordan i krških

Sl. 3. - Sustav navodnjavanja “od biljke do biljke” na plantaži agruma istočno od Galilejskog jezera

izvora podno središnjeg gorja prema jugu Negeva. Povoljna je okolnost što je velik dio pustinskog ravnjaka građen od rastresitih sedimenata, pijeska i lapora, što uz korištenje navodnjavanja omogućuje uzgoj vinove loze i rajčice. U južnijim dijelovima dine su stabilizirane travom i tamariskom te kultivirane za pašu. U sjevernom dijelu Negeva sredinom 1950-ih godina otkrivena je nafta, a pustinjom prolazi i transizraelski naftovod (dovršen 1970) koji povezuje crvenomorsko primorje (luka Eilat, uvoz nafte) sa sredozemnom obalom (Ashqelon, Haifa).

EKONOMSKO-GEOGRAFSKA OBILJEŽJA

U proteklih pedesetak godina svoga postojanja Izrael je doživio izuzetno brz gospodarski procvat te se iz prvotno poljoprivredne države preobrazio u suvremenu zemlju s visoko razvijenom poljoprivredom (2,4% zaposlenih) i industrijom (oko 19% zaposlenih, 80% BDP). Temeljni su čimbenici tako naglog gospodarskog rasta, odnosno preobražaja, nagli porast broja stanovnika, prije svega doseljavanje kvalificirane radne snage, i raspoloživi kapital (pomoć židovskih zajednica iz cijeloga svijeta, vojna, tehnička i druga pomoć SAD-a te odšteta Njemačke zbog holokausta u drugom svjetskom ratu).

Iako vlasničku strukturu poljoprivrednog zemljišta karakteriziraju mali posjedi (84% ih je manje od 5 ha obradive zemlje), zbog racionalnog iskorištavanja vode (umjetno se natapa oko 55% obradivih površina) i visokih hektarskih prinosa, izraelska poljoprivreda slovi kao jedna od najnaprednijih na svijetu. Glavna poljoprivredna područja nalaze se u ravnici uz sredozemnu obalu, u dolini Jordana i Jezreelskoj nizini. Najvažniji je uzgoj južnog voća, zatim ostalog voća i povrća na natapanim površinama, a većina proizvoda se izvozi. U novije je vrijeme sve više zastupljen uzgoj lončanica i rezanog cvijeća za europsko tržište. Proizvode se još žitarice, pamuk, kikiriki, suncokret i sezam. Vinogradi su u obalnoj ravnici, nasadi maslina u Galilejskom gorju na sjeveru, dok je središte uzgoja južnog voća Petah Tiqwa. Stočar-

stvo i ribarstvo su skromni i prije svega namijenjeni domaćim potrebama. Izuzev žitarica, Izrael je uvelike samodostatan u proizvodnji hrane.

Iako oskudijeva rudama i energetskim izvorima (gotovo sva električna energija dobiva se u TE na uvoznu naftu), Izrael se razvio u najindustrijaliziraniju državu Jugozapadne Azije. Od ruda, nešto veće značenje jedino ima proizvodnja nemetala na Mrtvom moru - mineral carnallit, od kojega se dobiva kalijeva sol (Kaliya, Sedom), magnezij i bromovi spojevi. Kraj Sedoma se još kopa i kuhinjska sol, a kod Orona u Negevu fosfati.

Industrijska proizvodnja Izraela uglavnom se temelji na uvozu sirovina i izvozu konkurentskih proizvoda visokog stupnja prerade. Označavaju je dvije vrlo različite vrste industrija; jedna je radno intenzivna industrija robe široke potrošnje, prije svega namijenjena zadovoljavanju vlastitih potreba (prehrambena, tekstilna, metalna, kemijska, strojogradnja i industrija građevnog materijala), a druga su izrazito izвозno usmjerene grane (industrija oružja, zrakoplova, elektronička industrija, brušenje dijamanta, izradba nakita). Većina industrije koncentrirana je na širem području Tel Aviva i Jafe.

Glavni su izvozni proizvodi brušeni dijamanti i nakit (oko četvrtine vrijednosti izvoza), visoka tehnološka oprema, prije svega elektronika, i poljoprivredni proizvodi. Negativna platna bilanca (pri čemu se oko polovice državnog duga odnosi na SAD, glavni izvor pomoći Izraelu) znatnim se dijelom kompenzira prihodima od turizma. Zemlju godišnje posjeti više od 2 milijuna stranih turista, od čega su glavnina kršćanski hodočasnici u Svetu zemlju. Zahvaljujući tome, turizam prosječno ostvaruje između 2,5 i 3 milijarde USD (2,7 milijardi USD 1996).

PROSTORNA ORGANIZACIJA IZRAELA

Osnovu prostorne organizacije Izraela čini upravno-teritorijalno ustrojstvo na osam okruga, s hijerarhijski oblikovanom mrežom centara povezanih sustavom kopnenih i zračnih prometnih veza.

Tab. 8. Teritorijalno-politička organizacija Izraela

Okrug	Površina (km ²)
1. Jeruzalem (grad i okolica)	557
2. Sjeverni okrug + Golan	3 490 + 454
3. Haifa okrug	854
4. Središnji okrug	1 242
5. Tel Aviv (grad i okolica)	170
6. Južni okrug	14 387
7. Judeja i Samarija	2 269
8. Područje Gaze	140

Gradovi Jeruzalem i Tel Aviv sa svojim okolicama imaju status posebnih okruga, što odražava "višak značenja" nacionalne metropole (Jeruzalem), odnosno izraelske regije jezgre (Tel Aviv) u mreži teritorijalno-političkih jedinica države (tab. 8).

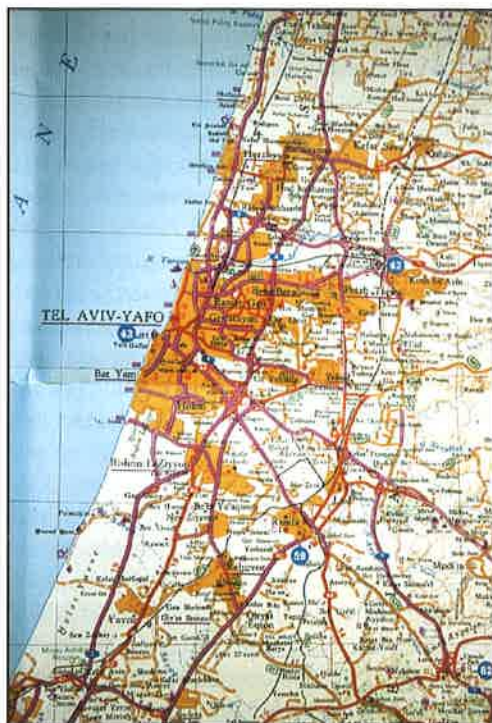
Okrug Jeruzalem ima središnji geoprometni položaj unutar Izraela. Njegova urbana aglomeracija broji oko 602 000 stanovnika (1997), od čega 25 000 živi u Starom gradu (hebrejski Yerushalayim, arapski al- Quds) u kojem koegzistiraju tradicije triju kulturnih i religijskih zajednica značajnih za europski prostor (židovstvo, kršćanstvo i islam). Zbog jedinstvenoga kulturno-povijesnog značenja, Jerusalem je po mnogočemu jedinstvena pojava među izraelskim gradovima, ali i svijeta u cjelini. Funkcionalno je usmjeren na tercijarne i kvartarne djelatnosti (promet, trgovina, turizam, uprava, kultura itd.). Takvi razvojni poticaji utječu da je cijeli okrug gusto naseljen (500-1 000 st/km₂).

Okrug Tel Aviv gospodarsko je žarište i središte polariziranog razvoja suvremenog Izraela. Njegovo istoimeno središnje naselje osnovano je 1909. godine na mjestu starijeg naselja imenom Jafa, zbog čega se u izvorima najčešće i danas navodi pod nazivom Tel Aviv – Jafo. Naglo se razvio u posljednjih pedesetak godina, pod utjecajem intenzivne, urbano bazirane industrijalizacije. Uže gradsko područje (Tel Aviv City) broji oko 353 000 stanovnika, dok je u njegovu metropolitanskom području, koje još uključuje i gradove: Holon (163 000), Rishon Le Ziyon (160 000), Petah Tiqwu (152 000), Bat Yam (142 000) i niz manjih naselja, okupljeno više od 1 100 000 stanovnika, dakle oko petine stanovnika Izraela.

Okrug Haifa funkcionalno je usmjeren na lučke djelatnosti. Njegovo istoimeno središte najveća je luka i središte petrokemijske industrije Izraela. Prije arapsko-izraelskog sukoba Haifa je bila naftovodom povezana s naftonosnim poljima Mezopotamije, dok se danas nafta doprema naftovodom od terminalne luke Eliat, na Crvenom moru. Uže gradsko područje (Haifa City) broji oko 255 000, a s urbaniziranom okolicom oko 400 000 stanovnika (1995).

Sjeverni okrug ili hebrejski *Ha Zafon* obuhvaća Galileju, sredozemno primorje i područje oko Galilejskog jezera s visoravni Golanom. Cijeli taj fizionomski heterogen prostor okuplja njegovo glavno središnje naselje – grad Nazaret (oko 50 000), odnosno *Nazaret 'Illit* (noviji židovski dio grada). Ostali nešto veći i značajniji gradovi su Akko, na obali Sredozemnog mora, Tiberias na obali Galilejskog jezera, te Safed (oko 20 000) u unutrašnjosti.

Središnji okrug ili *Ha Merkaz* obuhvaća područje između Zapadne obale (Mrtvog mora) i sredozemnog priobalja. To semiaridno

Sl. 4. - Širenje metropolitanskog područja Tel Aviva u gusto naseljenoj i gospodarski intenzivno valoriziranoj obalnoj ravnici Šarona

područje južno od Jeruzalema intenzivnije je naseljeno tek u 20. stoljeću. Neka od prvotno seoskih naselja s čvorišnim geoprometnim položajem postupno su se razvila u središnja naselja, odnosno gradove, koji danas okupljaju to poljoprivredno intenzivno vrednovano područje. Najvažnija takva središta su Rehovot, Lod, Kefar Sava, Netanya i upravni centar Ramallaha. Ključno značenje za gospodarski razvoj i stabilizaciju naseljenosti u tom okrugu ima veliki akvedukt, najveći u Izraelu, koji omogućuje intenzivnu obradu zemljišta uz pomoć navodnjavanja.

Okrug Samarije i Judeje područje je poznatije pod nazivom Zapadna obala. To je prostor s izrazito aridnom klimom, premda brojna stara naselja svjedoče o blažoj klimi u prošlosti. Među njima se posebno ističe Jerihon, ali i neka "novija" naselja: Nablus, Hebron i Bethlehem. Velik dio ovoga okruga pripada palestinskom etnikumu, pa je tu i žarište njihove borbe za samostalnost. Takva njihova nastojanja rezultirala su 1993.-1994. dobivanjem autonomije i samouprave u nekim gradovima na Zapadnoj obali (Jerihon, Hebron, Bethlehem, Ramallah, Nablus, Kalkilya, Tulkarma i Jenina) te u pojasu Gaze (Gaza, Kfar Darom i Khan Yunis).

Južni okrug ili *Ha Darom* površinom je najprostranije, ali i najslabije naseljeno područje Izraela s gustoćom naseljenosti ispod 50 st/km², što je 5,4 puta manje od izraelskog prosjeka (282,5 st/km²). Njegovo glavno središnje naselje je Beer Sheva (oko 148 000 st.), a još se ističe i Eliat (oko 25 000 st.), važna luka i turističko središte na Crvenom moru.

Glavna središnja naselja svih osam izraelskih okruga povezana su mrežom kopnenih

prometnica i zračnih veza. Osnovu kopnenog prometa čini 14 700 km cesta (100% asfaltiranih), od čega oko 300 km auto-cesta. Glavni prometni koridor je obalna autocesta Haifa – Ašdad i Tel Aviv – Jeruzalem. Cestovni promet dopunjuju još i željeznica (610 km pruge) i čak sedam zračnih luka, među kojima posebno mjesto imaju zračne luke Tel Aviv (Ben Gurion) i Alat, na Crvenom moru. Godine 1998. u promet je puštena i međunarodna zračna luka u Gazi.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Izrael je kulturno, povijesno i politički, a danas sve više i gospodarski važna država na sutoku triju kontinenata Starog svijeta, odnosno političkog Istoka i Zapada. Njegovo kompleksno geografsko značenje uvelike nadilazi veličinu teritorija i broj stanovnika, i to će nesumnjivo tako i ostati. To je razlog što je tu, po mnogočemu jedinstvenu zemlju, neopravdano percipirati (samo) kao zemlju vjerskog fanatizma, unatoč snažnoj religijskoj tradiciji i ukorijenjenoj svijesti o "od Boga izabranom narodu" koja će, čini se, ostati njegovo trajno obilježje.

Izrael je danas, prije svega, usmjeren prema budućnosti. Ta dihotomija njegove suvremene prostorne stvarnosti, izražena u sintezi tradicionalizma i modernog razvoja, slikovito je izražena u riječima turističkog vodiča: "U prošlosti, kad nismo imali svoju državu, imali smo Zid plača (Zapadni zid, jedini ostatak Salomonova hrama u Jeruzalemu) i trebali smo plakati. Danas, kada imamo svoju zemlju, ne treba plakati. Treba živjeti i raditi".

LITERATURA I IZVORI:

- Carta's Historical Atlas of Israel, Carta, Jerusalem, 1996.
- M.W. Young, S.L. Steatler: Cities of the World, 3th edition, Gale Research Inc. 1987.
- Natek, K., Natek, M., Države svijeta 2000, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.
- Regional Surveys of the World, The Midlleast and North Africa, 45.th edition,
Europa Publications Limited, London 1999.
- The New Encyclopedia Britannica (Macropedia) 15th edition 1982.
- The World Book Encyclopedia, World Book Inc. 1994.
- The Guinness World Fact Book, Guinness Publishin. Ltd. 1994.
- The Military Balance 1999/2000: The Internacional Institute for Strategic Studies,
Oxford University Press 1999.
- Vlastita terenska opažanja, ožujak 2000.